

СПОГАД ЯК ЕЛЕМЕНТ ВНУТРІШНЬОЇ АРХІТЕКТОНІКИ У НОВЕЛАХ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Анотація. Стаття порушує питання використання І.Чендеєм у своїх новелах спогаду, ретроспекції, як елементу сюжетотворення, як можливості вираження авторської філософії. Водночас у статті визначаються основні функціональні призначення спогаду.

Ключові слова: спогад, ретроспекція, сюжетотворення, символіка, семантичне навантаження, функціональне призначення, авторська філософія, антагонізм, дидактична функція.

Іван Чендей належить до когорти талановитих і непересічних особистостей, які зробили вагомий внесок у велику справу розвитку національної літератури. Не дивно, що творчість митця потрапила у коло наукових досліджень відомих українських критиків та літературознавців, серед яких М.Жулинський [5], Г.Сивокінь [7], В.Дончик [4], М.Марко [6] та інші. Проте окремі аспекти творчої спадщини письменника все ж потребують пильної наукової уваги.

Так уже склалося, що Івану Чендею довелося жити у буремні і неспокійні роки революцій, війн, в епоху переходу Закарпаття з однієї держави в іншу, а згодом – в часи радянського тоталітаризму, що позначилося на окремих творах письменника. Проте він ніколи не втрачав власної стильової манери. Мистецьке кредо прозаїка виражено в його ж словах: «Письменник повинен вільно орудувати словом. Він повинен чути вухом його мелодію і звук, його гармонійний плін в сполучі ряду слів, серцем повинен відчувати його внутрішній зміст, який має велику динамічну силу, є духом, кров'ю, нервами самого слова, як о матеріалізованої форми мислення» [9, с. 6].

У творчій спадщині письменника значне місце посідає новелістика, у якій відчутна особлива чендівська поезика та лірика, що поєднується із класичними традиціями української малої прози. Саме тому в окремих новелах та оповіданнях відчутна експресія В.Стефаніка, імпресіонізм М.Коцюбинського та М.Черемшини, екзистенційність М.Яцківа, О.Кобилянської, тощо. Індивідуальну стильову манеру І.Чендея, за словами А.Гурбанської, визначили «авангардистська інтеграція неореалізму з елементами експресіонізму, натуралізму, імпресіонізму, неоромантизму, його орієнтація на екзистенційну філософію з її підходом до людського буття як абсолютної цінності та ідею «неповторності світу кожної окремої людини» [3, с. 86]. М.Жулинський зауважує: «І.Чендей був переконаним з перших своїх літературних кроків, що людина не є сукупністю суспільних відносин, а окремим, автономним мікркосмосом, який нерідко не може вповні усвідомити свою унікальність. Її внутрішнє життя, її знедо-

леність, переживання, страждання, надії – це безмежний, неповторний психо-емоційний світ, який Іван Чендей намагався відтворити» [5, с. 13]. Увага письменника до «мікркосмосу» людини, ідейно-тематичні та жанрово-стильові особливості його новел зближують його творчість із творами «шістдесятників», зокрема Гр.Тютюнника, Є.Гуцала, В.Стельмаха, в яких, за словами Е.Балли, «домінує залюблено-ліричне відтворення спогадів минулого та образів найрідніших людей» [1, с. 28].

Автобіографізм, ретроспекція пам'яті, розповідь-сповідь, спогад становлять основу новелістики І.Чендея. Ці аспекти фактично є базовими концептами малої прози письменника. На думку Е.Балли, «прийом ретроспекції, відтворення подій минулого у модусі спомину має неабиякі потенції до ліризації оповіді» [1, с. 27]. А Г.Гримич зазначає, що оповідь, «у якій як художній прийом використовується форма спомину (надто, коли ця оповідь ведеться від першої особи), має великі можливості об'ємного, багатопланового зображення дійсності» [2, с. 239]. Така поліфункційність спогаду, об'ємність і широта охоплення різноманітних сфер людської екзистенції спостерігається у новелах І.Чендея.

Спогад у новелістиці письменника є вагомою складовою сюжетотворення, а в окремих випадках і жанровою категорією. Вже у ранніх творах І.Чендея («Весільний кулон», «На фронт», «Ялинка») ретроспекція пам'яті вплітається у сюжетну канву, стає елементом внутрішньої структури. При цьому спомин має своє семантичне навантаження, є показником авторського бачення у таких вимірах, як щастя, життя, результат людського буття. З основним змістом спогад переважно пов'язаний певними кодовими словами, що повертають наратора чи героя у минуле. Так у новелі «Весільний кулон» ключовим словом є весільний подарунок – золотий кулон, який штовхає героїв твору до спогадів про щасливі роки молодості і подружнього життя [8, с. 22]. У творі «На фронт» повернення до зафіксованих пам'яттю моментів минулого спричинила пора року – рання весна: «В уяві вона бачила ту ранню весну, коли вони, гімназисти, зустрічалися в надвечірню пору» [8, с. 60]. А в новелі «Ялинка» таким кодовим словом стало вічнозелене дерево: «Ялинка... Це слово нагадало

дитинство. Воно перенесло мене в далекі, далекі дні, які немов губилися в сплетеному із срібних ниток мереживі минулих років, що ніколи більше не повернуться» [8, с. 68]. Отже, кодові слова у свідомості наратора чи персонажа виконують функцію зв'язку теперішнього і минулого.

Попри це І.Чендей вводить у семантичне тло кодових слів елементи символіки. Відповідно, золотий кулон уособлює надію, щастя, добробут у сімейному житті, а ялинка з однойменної новели є символом дитинства й улюблених свят – Різдва й Нового року. При цьому час не владний над цими аспектами символічної семантики слів, вони залишаються сталими, і на момент розповіді образи й надалі символізують ті ж цінності людського життя.

Ретроспективний елемент для І.Чендея не просто спогад, згадка про минуле, він має певне функціональне призначення, покликаний дати відповіді на поставлені автором питання. Письменник відтворює асоціативні можливості людської пам'яті. Вагомим психологічним чинником у такому контексті є зорові, слухові, запахові, чуттєві враження, які одухотворюють, оживлюють спогади. У новелі «Золотий кулон»: «В золотій мережаній оправі кулон загравав оранжевим сяйвом, а те сяйво заіскрилося і полихнуло давнім вогнем, що не загас під попелом часу» [8, с. 23]. Цей блиск повернув похилу єврейську пару, Мортха і Рифку, до щасливих років подружнього життя, до ніжних обіймів, до надії на краще.

Героїня новели «На фронт», Марія, знову відчула пахощі ранньої весни: «Повітря повнилося пахощами тернових кущів, що білим цвітом оповилися й наче легкими хмарами лягли на полях. І вона тепер так виразно відчувала той аромат першої закоханої весни! До її вух линув шум стурбованих талими водами Тиси, Ріки, чула ті щебетливі розмови. Все, все тепер чула, бачила знову, і їй було тоскно боляче, що то минуло...» [8, с. 60]. В уяві молодшої дівчини виринули із пам'яті ті картини минулого, що принесли їй сповнені кохання хвилини щастя.

Звернення до спогаду, до ретроспективної проєкції дає можливість І.Чендею розширити часопросторові рамки своїх новел. Читач разом з наратором чи головним персонажем потрапляють у дитинство (новели «Ялинка», «Вікна у світ», «Дорога туди й назад»), юність («На фронт»), молодість («Золотий кулон») героя. Топонімічна картина творів І.Чендея при цьому також розширюється. Так оповідачка новели «Ялинка» мандри стежками пам'яті переносить з Ужгорода в рідну домівку у селі Забереж, далі – в ліс по ялинку, а тоді – в садибу пана Горенфельда. Тут автор використовує своєрідний прийом уривчастості, покадровості спогадів, як у кінофільмі. Така градація дає можливість охопити кілька подій у різних часових вимірах.

У новелах І.Чендея спогад виконує певну антагоністичну функцію. Зрозуміло, що за своєю се-

мантичною суттю слова «минуле» і «теперішнє» є антонімами. Саме для підкреслення контрасту чи різочих змін у характері героїв, в соціальній чи суспільній сферах письменник вдається до використання ретроспекції. Анна з новели «Дорога туди і назад» пригадала свою вихованку Анничку, яку доглядала, за пасмом волосся, що «завжди стирчало, розвівалося, теліпалося й кучерявилось», за маленькими вушками [9, с. 85]. Проте Анничка зробилася зовсім іншою, пихатою, не впізнавала своїх односельчан [9, с. 84-86]. Письменник завдяки спомену акцентує увагу на внутрішній зміні героїні, а особливі зовнішні риси залишає сталими. Антагонізм зовнішності і характеру, підкреслений ретроспективними елементами, дає змогу І.Чендею розкрити глибину деградації й морального зубожіння героїні, яка «вибилася в люди», але чинить не по-людськи.

Контраст минулого і сьогодення зображений і в новелі «На фронт». Щасливим рокам навчання у гімназії, згадуваних Марією, протиставляється теперішнє життя сільської вчительки в умовах війни, яка бачить біду та лихо селянства [8, с. 60-61]. Тут автор наголошує на прагненні людини до мирного трудового життя і протестує проти непотрібних війн. Цю думку письменник вклав у недавній спомин героя цієї новели Василя: «Бачив ту батарею, що [...] дивилася стурбованими очима парубків, що їх забрали від рал, від молотів, від худоби, що їм не дали більше вчитися й зараз везуть на фронт. Він глибоко розумів і усвідомлював безглуздя того походу...» [8, с. 61]. Відповідно минуле асоціюється із миром, безпечним життям, а теперішнє в'яжеться із небезпекою, фронтом, війною, страхом втрати.

Спогад, ретроспекція у І.Чендея має дидактичне навантаження, в якому висловлена авторська думка, авторська філософія бачення людського буття. У випадку із героїнею новели «Дорога туди і назад» письменник застерігає читача від втрати елементарної людяності, поваги до інших. У новелі «На фронт» перед нами постають картини рушійної сили війни, зламані долі, приниження і безправність простих солдат. Письменник засуджує безглуздя такої ситуації, її безвихідь і наголошує на непотрібності війни. Окрім того, спогад наповнений сповіданою письменником філософією з високими людськими ідеалами буття.

Отже, ретроспективний екскурс у новелах І.Чендея є важливим елементом сюжетотворення і несе в собі певне емоційне, символічне й семантичне навантаження. У спогаді автор намагається передати свою філософську позицію, свою мораль. Окрім того цей елемент сюжету має своє функціональне призначення. Відповідно, спогад може виконувати антагоністичну чи дидактичну функції, давати відповіді на порушені у творі питання, сприяти вирішенню певних проблем. Саме тому спогад є важливою складовою новел І.Чендея.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балла Е. Психологізм та ліризм: прийоми кореляції (на прикладі новели Івана Чендея «Син») // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород. – Вип.11. – С. 26-30.
2. Гримич Г. Загадка творчого бунту. Новелістика українських шістдесятників: Літературно-критичний нарис. – К.: Український письменник, 1993. – 248 с.
3. Гурбанська А. Наративний дискурс повістей І.Чендея // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород. – Вип.11. – С. 86-90.
4. Дончик В. З потоку літ і літпотоку. – К.: В-во “Стилос”, 2003. – 556 с.
5. Жулинський М. Іван Чендей: художнє формування національного образу світу // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип.11. – С. 11-13.
6. Марко В. У вимірах стилю (Літературно-критичний нарис). – К., 1984. – 118 с.
7. Сивокінь Г. Іван Чендей в історії української літератури ХХ ст. // Дивослово. – 2002. – № 5. – С. 57-58.
8. Чендей І. Ватри не згасають. Оповідання. – Ужгород: Закарпатське обласне в-во, 1960. – 142 с.
9. Чендей І. Вибране. – Ужгород: В-во “Карпати”, 2002. – Т. 1. – 396 с.

Olha Mikula

Memory as part of the internal architectonics in the novels of Ivan Chendey

Summary. The article raises the question of using in I.Chendey's short stories memories, flashbacks, as part of the plot as possible expression of the author's philosophy. However, the article identifies the main functionalities of memories.

Key words: memory, retrospection, plot, symbols, semantic load, functionality, author's philosophy, antagonism, didactic function.

Одержано 5.09.2014 р.